

Jan JAKIMIEC

Lubelska Akademia Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji

janjaki5959@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-7926-5786>

<https://doi.org/10.34739/dsd.2023.01.04>

UWARUNKOWANIA, WYZWANIA I ZAGROŻENIA DLA BEZPIECZEŃSTWA MIĘDZYNARODOWEGO POLSKI W KONTEKŚCIE WOJNY W UKRAINIE

ABSTRAKT: Celem artykułu jest skoncentrowanie rozważań i zarysowanie uwarunkowań, wyzwań, a także potencjalnych zagrożeń dla bezpieczeństwa międzynarodowego Polski w obecnej sytuacji geopolitycznej przede wszystkim ze strony Rosji. Problem badawczy został ujęty w pytaniu: jakie powinny być kierunki prowadzenia polityki w celu zapewnienia bezpieczeństwa międzynarodowego Polski. Hipoteza badawcza, która została w artykule zweryfikowana, stanowi, że trzonem bezpieczeństwa międzynarodowego Polski jest ścisła współpraca w ramach sojuszu euroatlantyckiego i Paktu Północnoatlantyckiego NATO, Unii Europejskiej oraz przyjęcie spójnej ze wszystkimi państwami sąsiadującymi bezpośrednio z Polską strategii bezpieczeństwa międzynarodowego. Z metod badawczych służących weryfikacji przyjętej hipotezy i rozwiązania problemu badawczego wykorzystano głównie analizę wykazanej w bibliografii literatury oraz wnioskowanie, a także syntezę i uogólnianie wyciągniętych w wyniku analizy wniosków. Udzielona została odpowiedź na pytanie badawcze, która jest rozwiązaniem podjętego w artykule problemu badawczego. Założoną hipotezę badawczą zweryfikowano, a wnioski ujęto w podsumowaniu. Omówiona w artykule problematyka wydaje się być uzasadniona szczególnie w dobie trwającego konfliktu i toczącej się za naszą wschodnią granicą wojny spowodowanej napaścią zbrojną Federacji Rosyjskiej na Ukrainę.

SŁOWA KLUCZOWE: bezpieczeństwo międzynarodowe, bezpieczeństwo narodowe, cyberbezpieczeństwo, konflikt zbrojny, Sojusz Północnoatlantycki

THE CONDITIONS, CHALLENGES AND THREATS TO POLAND'S INTERNATIONAL SECURITY IN THE CONTEXT OF THE WAR IN UKRAINE

ABSTRACT: The aim of the article is to focus considerations and outline the conditions, challenges, and potential threats to Poland's international security in the current geopolitical situation, primarily from Russia. The research problem was formulated in the question: what should be the directions of policy in order to ensure Poland's international security. The research hypothesis that has been verified in the article is that the core of Poland's international security is close cooperation within the Euro-Atlantic alliance and the North Atlantic Treaty Organization, NATO, the European Union and the adoption of an international security strategy consistent with all countries directly neighboring Poland. The research methods that were used to verify the adopted hypothesis and solve the research problem are mainly the analysis of the literature listed in the bibliography, as well as the synthesis, inference and generalization of the conclusions drawn as a result of the analysis. The answer to the research question was given as a solution to the research problem addressed in the article. The assumed research hypothesis was verified and the conclusions were included in the summary. The issues raised in the article seem to be justified especially in the era of the ongoing conflict and the ongoing war beyond our eastern border, caused by the armed attack of the Russian Federation on Ukraine.

KEYWORDS: international security, national security, cyber security, armed conflict, North Atlantic Treaty Organization

WPROWADZENIE

Podjmując próbę analizy uwarunkowań bezpieczeństwa międzynarodowego Polski, można zauważyć, że niezwykle istotne jest podkreślenie znaczenia umiejscowienia naszego państwa w strukturach Paktu Północnoatlantyckiego (NATO) i Unii Europejskiej (UE). Biorąc pod uwagę położenie geograficzne i geopolityczne usytuowanie Polski, trzeba stwierdzić, że kluczową kwestią staje się umiejętność prowadzenia przemysłanej polityki międzynarodowej opartej nie tylko na sojuszu północnoatlantyckim czy współpracy ze Stanami Zjednoczonymi i bliskim współdziałaniu z państwami Unii Europejskiej, w tym z Niemcami, Danią czy Szwecją, ale także przyjęcie spójnej ze wszystkimi państwami sąsiadującymi bezpośrednio z Polską strategii bezpieczeństwa międzynarodowego.

Do czasu wybuchu wojny w Ukrainie Europa była zaliczana do najbardziej pokojowych kontynentów świata. Jednak z uwagi na obecną sytuację w Ukrainie i trwającą tam wojnę wysiłki na rzecz zapewnienia pokoju między narodami w czasach współczesnych stają się kluczową kwestią. Szczególnie ważne jest to dla utrzymania właściwego stanu bezpieczeństwa Polski, która jest bezpośrednim sąsiadem Ukrainy. Terytorium naszego państwa oddziela od działań wojennych inne państwa europejskie. Bezsprzecznie gwarantem bezpieczeństwa międzynarodowego Polski jest nasze członkostwo w Pakcie Północnoatlantyckim i Unii Europejskiej. To jednak nie zwalnia nas z podejmowania wysiłków na rzecz wzmacniania nie tylko naszych zdolności obronnych i potencjału militarnego, ale też prowadzenia rozsądnej polityki zagranicznej opartej na wzajemnych sojuszach i budowania życzliwych stosunków z innymi państwami, w tym z naszymi bezpośrednimi sąsiadami. Polska musi być przygotowana na ewentualne zagrożenia dla bezpieczeństwa naszego państwa, których głównym źródłem, a wszystko na to wskazuje, będzie Federacja Rosyjska, która już od dawna nie ukrywa swojej niechęci i negatywnego nastawienia do nas.

Podstawową potrzebą każdego państwa, a jednocześnie warunkiem jego rozwoju jest szeroko rozumiane bezpieczeństwo zarówno wewnętrzne, jak i zewnętrzne. Rządy państw podejmują wysiłki i działania, mające na celu wyeliminowanie potencjalnych zagrożeń, a w sytuacji niemożności ich uniknięcia przynajmniej ich zminimalizowanie. W celu zoptymalizowania bezpieczeństwa międzynarodowego państwa współpracują ze sobą, zawierając między sobą różnego rodzaju sojusze i koalicje. Takie porozumienia dają większą pewność utrzymania pokoju, stanowią zabezpieczenie i swego rodzaju gwarancję na wypadek agresji zbrojnej. Ponadto są oparciem i potwierdzeniem wzajemnej solidarności między państwami na wypadek ataku zbrojnego i tego, że dane państwo nie będzie pozostawione same sobie i otrzyma wsparcie oraz pomoc ze strony państw sojuszniczych. Możemy więc przyjąć, że bezpieczeństwo międzynarodowe ma nie tylko na celu ochronę pojedynczego państwa, ale nade wszystko ma za zadanie wzmacniać, chronić i budować pokój na świecie. Raport Instytutu for Economy & Peace w sprawie Globalnego Indeksu Pokoju (*Global*

*Peace Index – GPI*¹ wykazał, że począwszy od 2008 r. obniżył się o 2% wskaźnik światowego pokoju i wciąż ulega on pogorszeniu. Państwa i systemy międzynarodowe mogą przetrwać, opierając się na fundamencie, którym jest właśnie pokój, gdyż tylko on może stanowić gwarancję bezpieczeństwa w każdym wymiarze. Bezpieczeństwo Polski jest nieodłączną częścią składową trwałości bezpieczeństwa międzynarodowego i stanowi wypadkową zbieżności działań i interesów wszystkich państw członkowskich tworzących określoną wspólnotę lub ustanowiony sojusz. Partnerska współpraca i oparte na zaufaniu współdziałanie międzynarodowe pomiędzy państwami w sposób najbardziej efektywny uniemożliwiają generowanie wszelkich zagrożeń i prowadzą do znajdowania wspólnych, kompromisowych rozwiązań problemów związanych z zachowaniem odpowiedniego stanu bezpieczeństwa międzynarodowego i są najlepszą drogą budowania solidarności, otwartości i wzajemnej pomocy.

BEZPIECZEŃSTWO POLSKI I PAŃSTW EUROPY ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ W OBLCZU WOJNY ROSYJSKO-UKRAIŃSKIEJ

24 lutego 2022 r. Federacja Rosyjska, nie licząc się z opinią międzynarodową, dokonała zbrojnej napaści na terytorium Ukrainy, rozpoczynając tym samym wojnę rosyjsko-ukraińską. Ta sytuacja z całą pewnością wywarła istotny wpływ na stan bezpieczeństwa nie tylko w Europie, ale i na świecie. Rosja, stając się agresorem militarnym, naruszyła w ten sposób suwerenność i niepodległość innego państwa, wywołując także obawy i niepokój kolejnych państw mogących stać się następnym celem ataku ze strony Rosji. Rosjanie rozpoczęli masowo mordować ludność cywilną oraz dokonywać ohydnych gwałtów, i to nie tylko na kobietach, ale także na dzieciach. Propaganda rosyjska rozpoczęła straszenie atakiem zbrojnym m.in. Szwecję, Finlandię, Mołdawię i oczywiście Polskę. Lista kwestii spornych po 1990 r. pomiędzy Federacją Rosyjską a Polską jest długa i otwarta, a także wciąż się wydłuża².

Możemy tutaj wskazać na następujące kwestie sporne:

1. nasilający się spór dotyczący roli i miejsca Stanów Zjednoczonych w zapewnieniu bezpieczeństwa w Europie,
2. nieakceptowanie przez Rosję polityki związanej z rozszerzeniem struktur NATO o kolejne państwa,
3. ingerencja zbrojna w Iraku,
4. utworzenie tarczy antyrakietowej,
5. opowiedzenie się przez Polskę po stronie Czeczenii w wojnie rosyjsko-czeczeńskiej prowadzonej w latach 1994-1996 i 1999-2009,
6. wspieranie przez Polskę pomarańczowej rewolucji w Ukrainie w 2004 r.,
7. spór o wojnę w Gruzji w 2008 r.,

¹ Institute for Economics & Peace, *Global Peace Index 2021: Measuring Peace in a Complex World*, Sydney, June 2021, <http://visionofhumanity.org/reports> (3.03.2022).

² P. Żurawski vel Grajewski, *Polska polityka wschodnia 1989-2015. Wymiar narodowy i unijny*, Kraków 2016, s. 37-6.

8. wciąż toczące się spory o kwestie energetyczne, w tym paliw kopalnych,
9. napięcia związane z udzieleniem przez Polskę poparcia dla I i II tury rozszerzenia NATO.

Wybuch wojny w Ukrainie wywołał nie tylko niepokój społeczeństwa polskiego, ale także wzrost poczucia zagrożenia w innych państwach europejskich, które rozpoczęły wzmacnianie swoich sił obronnych. Propaganda i służby rosyjskie, wykorzystując współczesne kanały informacji, przez cały czas dążą do wzniecania i podsycania strachu oraz poczucia zagrożenia.

Mając na uwadze agresywną politykę Federacji Rosyjskiej, przeprowadzono w 2019 r. badania mające na celu identyfikację potencjalnych zagrożeń w obszarze bezpieczeństwa międzynarodowego Polski. Wyniki tych badań jednoznacznie wskazują, że Rosja dąży do skłócenia, zdestabilizowania i rozbicia spójności zarówno Unii Europejskiej, jak i Paktu Północnoatlantyckiego, zwłaszcza jego wschodniej flanki. Przez cały czas Federacja Rosyjska intensyfikuje swoje agresywne działania, na które Polska jest szczególnie narażona jako państwo graniczne Unii Europejskiej. Wśród działań tych możemy wymienić:

1. dążenie Rosji do zantagonizowania Polski z Unią Europejską i NATO,
2. prowokowanie i wzniecanie wewnętrznych konfliktów i napięć, które będą skłócać społeczeństwa państw zachodnich,
3. fałszowanie historii Polski i dążenie do skłócenia Polski z państwami sąsiednimi celem wzbudzania i potęgowania wzajemnej niechęci i wrogości, np. z Ukrainą, Niemcami czy Francją,
4. promowanie i wspieranie ruchów skrajnie antyeuropejskich, antyzachodnich i nacjonalistycznych uderzających we wspólne wartości i cele i podważających je,
5. nastawianie przeciwko sobie różnych grup społecznych i regionów i tym samym osłabianie potencjału i arsenału narzędzi i środków obronnych państwa³,
6. instalowanie i umacnianie agentury rosyjskiej i prowadzenie intensywnej działalności szpiegowskiej w Polsce,
7. podważanie autorytetu i pozycji Polski na arenie międzynarodowej,
8. nasiloną działalność dezinformacyjną, propagandową i destabilizacyjną⁴ w cyberprzestrzeni z wykorzystaniem wszystkich dostępnych środków i narzędzi internetowych.

Obszary bezpieczeństwa Polski, które mogą być potencjalnie zagrożone rosyjskim atakiem, to przede wszystkim⁵:

- branża energetyczna,
- urządzenia, instalacje i infrastruktura krytyczna,
- system społeczny,
- infrastruktura i kanały informacyjne,
- cyberprzestrzeń,

³ K. Jagusiak, *Polityka zagraniczna Federacji Rosyjskiej jako źródło zagrożeń dla krajów bałtyckich i ich wpływ na bezpieczeństwo Polski*, rozprawa doktorska, Warszawa 2021.

⁴ R. Janczewski, *Znaczenie cyberprzestrzeni w działaniach hybrydowych*, [w:] L. Elak et al. (red.), *Zagrożenia hybrydowe*, Warszawa 2019, s. 174.

⁵ Ibidem.

- ośrodki zarządzania i podejmowania decyzji, w tym władze lokalne i centralne.

Wszystkie wymienione potencjalne zagrożenia są bardzo ważnym sygnałem ostrzegawczym dla polskiego rządu, który z mocy prawa jest odpowiedzialny za bezpieczeństwo naszego państwa i wszystkich obywateli. Załamanie się bezpieczeństwa społecznego wynikającego np. z niepohamowanej i niekontrolowanej inflacji skutkującej gwałtownym wzrostem cen energii, paliw czy surowców powoduje w konsekwencji wzrost nie tylko kosztów życia, ale także prowadzi do zwiększenia obciążeń wytwarzania dóbr i usług konsumpcyjnych i w efekcie do wyhamowania, a czasami wręcz wstrzymania rozwoju gospodarczego, ekonomicznego i społecznego oraz osłabienia więzi społecznych, załamania się norm i wartości w obszarze kultury narodowej i bezpieczeństwa kulturowego⁶. To właśnie państwo i funkcjonujące w nim instytucje i organizacje odgrywają wiodącą rolę w zapewnianiu i utrzymaniu bezpieczeństwa na akceptowalnym poziomie, szczególnie jeżeli weźmiemy pod uwagę obszar eliminacji zagrożeń⁷.

Eksperti wojskowi i cywilni zajmujący się problematyką bezpieczeństwa zauważają zasadniczą zmianę, jeżeli chodzi o postrzeganie europejskiego bezpieczeństwa, wywołaną wojną w Ukrainie oraz kryzysem uchodźczym i migracyjnym. Są zdania, iż mimo to potencjał militarny Rosji nie uległ znaczącej zmianie, czego najlepszym dowodem jest przede wszystkim brak spektakularnych sukcesów rosyjskiego najeźdźcy w osiąganiu zakładanych celów i wciąż toczące się krwawe walki na terytorium Ukrainy. Warto podkreślić, iż głównym celem Rosjan nie było zajęcie Ukrainy, ale zmiana paradygmatu myślenia i postrzegania przez wszystkie państwa ładu i bezpieczeństwa globalnego. Władimir Putin za wszelką cenę dąży do zrealizowania swoich mocarstwowych planów i osłabienia znaczenia Stanów Zjednoczonych, Unii Europejskiej i szeroko rozumianego Zachodu oraz ich wkładu w proces budowania wspólnych wartości i sojuszy opartych na regułach równości, demokratyzmu, wolności i poszanowania praw jednostki. Jednak błędne i jak się okazało nierealistyczne są założenia rosyjskiego prezydenta wynikające z jego mocarstwowych zapędów i manii pozornej wielkości Rosji. Niedocenianie potencjału militarnego Ukrainy wzmocnianego przez NATO, państwa Zachodu i Stany Zjednoczone, jak również ogromny opór, determinacja i heroiczne poświęcenie sił zbrojnych Ukrainy i ludności cywilnej skutecznie uniemożliwiły rosyjskiemu oligarsze realizację założonych celów.

Zastanawiamy się nad tym, jak duże jest ryzyko dokonania przez Federację Rosyjską ewentualnego ataku militarnego na Polskę. Wielu analityków wojskowych i cywilnych zajmujących się analizowaniem prowadzonej przez Rosję polityki i podejmowanych działań jest zdania, że prawdopodobieństwo takiego ataku jest niewielkie. Wynika to z tego, że Polska jest nie tylko członkiem Unii Europejskiej, ale także wchodzi w skład Sojuszu Północnoatlantyckiego. Jako sojusznik USA nasze państwo posiada wsparcie wojskowe naszego największego sprzymierzeńca, Stanów Zjednoczonych.

Postrzeganie Polski oraz jej ranga, pozycja i znaczenie na arenie nie tylko europejskiej, ale i na świecie po wybuchu wojny w Ukrainie istotnie wzrosły. Państwo polskie jest

⁶ Ibidem.

⁷ A. Czupryński, *Bezpieczeństwo w ujęciu teoretycznym*, [w:] A. Czupryński, B. Wiśniewski, J. Zboina (red.), *Bezpieczeństwo. Teoria, badania, praktyka*, Józefów 2015, s. 16.

traktowane jako sojusznik i sprzymierzeniec Ukraińców w walce z rosyjskim najeźdźcą. Polska, będąc członkiem europejskiej wspólnoty państw, angażuje się, udzielając Ukrainie znaczącego wsparcia i wszechstronnej pomocy poprzez dozbrajanie sił wojskowych Ukrainy i przyjmowanie na naszym terytorium ogromnej liczby ukraińskich uchodźców. Zaangażowanie się Polski w pomoc na rzecz Ukrainy zmagającej się z agresorem jest doceniane przez Stany Zjednoczone, które wykorzystują swoje siły wojskowe oraz sprzęt do ochrony naszego terytorium. Prezydent USA Joe Biden niejednokrotnie podkreślał, jak wielkie znaczenie z perspektywy Stanów Zjednoczonych ma art. 5 traktatu waszyngtońskiego, którego wiarygodność jest uwarunkowana spójnością i komplementarnością zasad z nienaruszalnymi interesami tego państwa, solidaryzmem i fundamentalnymi regułami demokracji i wolności⁸. Biorąc pod uwagę toczącą się w Ukrainie wojnę z rosyjskim agresorem, trzeba stwierdzić, że dominująca pozycja Stanów Zjednoczonych w Europie, a zwłaszcza w jej środkowo-wschodniej części, jest niepodważalna. Kiedy analizujemy tę sytuację z perspektywy globalnej, to wydaje się, iż głównym celem USA jest utrzymanie wiodącej pozycji zarówno w Europie, jak i Azji⁹.

Stosunki dyplomatyczne w kontekście polityki zagranicznej pomiędzy Polską a Federacją Rosyjską miały zawsze istotne znaczenie dla minimalizowania zagrożenia ze strony Rosji i poczucia bezpieczeństwa przez obywateli naszego państwa. Polska z racji swojego geograficznego położenia charakteryzującego się bliskością Rosji, a jednocześnie leżąca w centrum Europy, na terytorium której przebiega wschodnia granica UE, ma strategiczne znaczenie dla naszych sojuszników Stanów Zjednoczonych, a także dla państw Unii Europejskiej oraz Paktu Północnoatlantyckiego. Polska jako członek Unii Europejskiej ma zupełnie inne niż Rosja wyobrażenia i obrane kierunki dotyczące zarówno rozwoju, jak i ładu oraz bezpieczeństwa międzynarodowego. Zapędy imperialistyczne Federacji Rosyjskiej mające swój wyraz w prowadzeniu agresywnej polityki międzynarodowej w stosunku do wielu państw, jak np. aneksja półwyspu krymskiego w 2014 r., są tego przykładem. Od momentu napaści zbrojnej Rosji na Ukrainę stosunki między Polską a Federacją Rosyjską stały się jeszcze bardziej napięte, a czasami nawet wręcz wrogie. Rosja ustawicznie kieruje w stronę naszego państwa i obywateli przekaz oparty na podsycaniu strachu budowanego na gróźnie ataku militarnego na nasze terytorium czy nawet użycia broni nuklearnej.

Wielu ekspertów zastanawia się, czy Rosja jest przygotowana na konflikt zbrojny z NATO. Wydaje się rzeczą oczywistą, że w obecnej sytuacji nie ma ona takiego potencjału i siły, żeby rozpocząć kolejną wojnę. Jednak powinniśmy być przygotowani na różnego rodzaju, głównie propagandowe, działania zaczepne i prowokacje, których celem jest przede wszystkim zastraszenie i wywoływanie negatywnych emocji wśród polskiego społeczeństwa. Trwająca wojna w Ukrainie angażuje posiadany przez Rosjan potencjał zarówno militarny, jak i ludzki. Należy jednak pamiętać, że Federacja Rosyjska to duże i liczebne państwo, które

⁸ J. Bornio, *Bezpieczeństwo narodowe Polski w kontekście kryzysu ukraińskiego. Wymiar polityczno-militarny*, Warszawa 2019, s. 284.

⁹ Z. Brzeziński, *Wielka szachownica: główne cele polityki amerykańskiej*, Warszawa 1998, s. 30.

posiada o wiele większy potencjał niż sama Ukraina. Oczywiście jest to, iż pomimo heroicznej postawy i woli walki narodu ukraińskiego w obronie swojego państwa, ale bez ogromnego wsparcia udzielanego przez Zachód i NATO, Ukraina już dawno zostałaby pokonana przez rosyjskiego najeźdźcę.

Analizując kwestię bezpieczeństwa zarówno Polski, jak i państw Europy Środkowej, nie możemy pominąć faktu, iż od wielu lat wskazywano na zagrożenie płynące ze strony Rosji. Szczególnie istotne dla zachowania bezpieczeństwa w Europie były dwa zagrożenia, pierwsze to rosyjska agresja, a drugie to niestabilność południowej flanki NATO¹⁰. W regionie Europy Środkowej położonych jest wiele państw, które w przeszłości miały problemy z ustaleniem swoich granic. Nie do końca odpowiadają one różnicom etnicznym i kulturowym między tymi państwami. Dodatkowo w tej części Europy następuje ścieranie się bardzo często przeciwstawnych interesów Rosji, Unii Europejskiej i USA. Powinniśmy też pamiętać, że na terenie Europy Środkowej rozpoczęły się dwie wojny światowe i wybuchł konflikt między cywilizacją islamską a cywilizacją Europy Zachodniej¹¹.

Strategiczne położenie Polski w Europie Środkowo-Wschodniej ma także kluczowe znaczenie¹² w kontekście zabezpieczenia flanki wschodniej. Ponadto szlaki transportowe przecinające Polskę w sytuacji zagrożenia mogą jednocześnie pełnić funkcję szlaków wojennych¹³.

Globalna rywalizacja mocarstwowa o powiększanie swoich wpływów, a w konsekwencji dążenie mocarstw do dokonania nowego podziału świata, w istocie stanowi jedno z największych zagrożeń dla bezpieczeństwa Polski. Taka sytuacja jest podstawą do jeszcze ściślejszej współpracy Polski z Unią Europejską i NATO oraz skorelowania prowadzonej przez nas polityki bezpieczeństwa z polityką bezpieczeństwa naszych sojuszników.

ZAGROŻENIA DLA BEZPIECZEŃSTWA A KIERUNKI POLITYKI PAŃSTWA W ZAKRESIE OBRONNOŚCI WYNIKAJĄCE ZE STRATEGII BEZPIECZEŃSTWA NARODOWEGO POLSKI Z DNIA 12 MAJA 2020 R.

Polska realizuje przyjętą Strategię Bezpieczeństwa Narodowego i podobnie jak inne państwa podejmuje wysiłki w celu utrzymania pożądanego stanu bezpieczeństwa naszego terytorium i obywateli. Państwo musi się liczyć z tym, że realizacja zadań w zakresie zwiększania własnych zdolności obronnych spotka się z odpowiedzią ze strony innych nieprzychylnych mu państw,

¹⁰ A. Dilans, *Challenges for Security of the Baltic Region*, Wykład dla studentów Akademii Wojsk Lądowych we Wrocławiu, 13.10.2017.

¹¹ L. Sykulisz, *Europa środkowa jako region geostrategiczny w myśli geopolitycznej geografów wojskowych z AON w Warszawie*, „Przegląd Polityczny” 2013, vol. 6, s. 97-109.

¹² Z. Lach, A. Łaszczuk, J. Skrzyp, *Odporność układu polskiej przestrzeni na zakłócenia zewnętrzne – przestrzenne i terytorialne uwarunkowania obronności a bezpieczeństwo państwa*, [w:] K. Saganowski, M. Zagrzejewska-Fiedorowicz, P. Żuber, (red.), *Ekspertyzy do koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2008-2033*, Warszawa 2008.

¹³ J. Skrzyp, *Znaczenie strategiczne regionu środkowoeuropejskiego*, [w:] *Europa Środkowa jako region geostrategiczny. Materiały z konferencji naukowej*, Warszawa 2002, s. 21-23.

które także będą dążyć do zwiększania własnego potencjału militarnego, żeby nie stać się stroną słabszą. W naukach o bezpieczeństwie określa się to dylematem bezpieczeństwa¹⁴.

Rząd Polski dąży do zapewnienia spokoju poprzez eliminowanie zagrożeń i, co istotne, stara się stworzyć odpowiedni system ochrony przed niebezpieczeństwami¹⁵.

Polska, realizując Strategię Bezpieczeństwa Narodowego, dąży do wyeliminowania wszystkich zagrożeń dla państwa i budowania bezpieczeństwa opartego na stabilności wewnętrznej. Jednak nasze państwo jako członek wspólnoty europejskiej i struktur NATO musi uwzględniać sytuację w Europie dotyczącą kierunków prowadzenia polityki międzynarodowej w zakresie obronności, w tym związaną z uzbrojeniem, rozbudową struktur obronnych i podejmowanymi w tym zakresie decyzjami. Jest to szczególnie ważne, jeżeli weźmiemy pod uwagę możliwość eskalacji militarnej ze strony Federacji Rosyjskiej i konieczność natychmiastowej odpowiedzi ze strony NATO¹⁶. Zdaniem prezydenta Rosji kraje, które wchodziły dawniej w skład bloku ZSRR, stanowią należne Federacji Rosyjskiej terytoria wpływów.

Głównym zadaniem dla władz państwowych w celu realizacji kwestii związanych z siłami zbrojnymi jest wzmocnienie zdolności operacyjnych Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej do odstraszenia i obrony przed zagrożeniami bezpieczeństwa, ze szczególnym uwzględnieniem podniesienia poziomu mobilności i modernizacji technicznej. Wytyczne Strategii Bezpieczeństwa Narodowego Polski obejmują również obszar związany z cyberprzestrzenią. Cyberbezpieczeństwo i działania w tym wymiarze mają się skupić na podniesieniu poziomu odporności na cyberzagrożenia, zwiększeniu poziomu ochrony informacji w sektorze publicznym, militarnym, prywatnym oraz promowaniu wiedzy i dobrych praktyk umożliwiających obywatelom lepszą ochronę ich informacji¹⁷. Również w przestrzeni informacyjnej zarówno państwo, jak i obywatele mają mieć zapewnione bezpieczne funkcjonowanie¹⁸.

Kluczową kwestią dla zapewnienia pożądanego poziomu bezpieczeństwa międzynarodowego Polski jest utrzymanie znaczącej pozycji naszego państwa w systemie bezpieczeństwa międzynarodowego. Strategicznym celem przyjętym w Strategii Bezpieczeństwa Narodowego RP z dnia 12.05.2020 r. jest wzmocnienie zdolności Sojuszu Północnoatlantyckiego i Unii Europejskiej do zapewniania bezpieczeństwa Polski oraz całego obszaru euroatlantyckiego, a także rozwinięcie współpracy w formule bilateralnej, regionalnej oraz w wymiarze globalnym na rzecz wzmocnienia pozycji Polski jako istotnego elementu systemu bezpieczeństwa międzynarodowego. Nowa Strategia Bezpieczeństwa Polski w ramach czterech filarów określa zakres działań dotyczących bezpieczeństwa narodowego, które zdaniem twórców mają kluczowe

¹⁴ J.H. Herz, *Idealist Internationalism and the Security Dilemma*, „World Politics” 1950, vol. 2, nr 2, s. 158-180.

¹⁵ S. Kaczor, *Bezpieczeństwo w czasach pozornego pokoju i spokoju*, [w:] J. Kunikowski (red.), *Bezpieczeństwo i obronność w świetle współczesnych wyzwań i potrzeb: ujęcie naukowe, pedagogiczne i edukacyjne*, Siedlce 2010, s. 49.

¹⁶ L. Brown, J. Stevens, *For The Daily Mail and J. Robinson for MailOnline*, 27 October 2016, <https://www.dailymail.co.uk> (4.10.2019).

¹⁷ *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej: bezpieczeństwo państwa i obywateli*, <https://www.cb.szczecin.pl/blog-post/strategia-bezpieczenstwa-narodowego-rzeczypospolitej-polskiej-bezpieczenstwo-panstwa-i-obywateli/> (30.05.2021).

¹⁸ *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego 2020*, s. 11-22.

znacznie dla właściwego funkcjonowania państwa i społeczeństwa. Podkreślenia wymaga kwestia wyznaczenia w Strategii szczegółowych celów strategicznych i wypunktowanie większości mechanizmów (oczywiście ogólnych) ich realizacji. Podmiotami wykonawczymi postanowień są ministrowie kierujący działami administracji rządowej, kierownicy urzędów centralnych, wojewodowie, organy samorządu terytorialnego oraz inne podmioty, we właściwościach których pozostają kompetencje w dziedzinie bezpieczeństwa narodowego. Dokument nakłada na te podmioty zobowiązanie uwzględniania interesów narodowych i celów strategicznych w dziedzinie bezpieczeństwa narodowego we wszystkich planowanych do realizacji przedsięwzięciach oraz działalności bieżącej. Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Polski z dnia 12.05.2020 r. zakłada również weryfikację wykonanych zadań, jak również jej weryfikację i aktualizację w obliczu zmieniającego się środowiska bezpieczeństwa państwa. Swoista kontrola miałyby się odbywać w ramach strategicznych przeglądów w dziedzinie bezpieczeństwa narodowego¹⁹.

Polska w obecnej sytuacji geopolitycznej powinna dążyć nie tylko do utrzymania na naszym terytorium jak największych sił NATO, ale także umacniać współpracę z państwami Unii Europejskiej. Należy zachowywać dobre stosunki dyplomatyczne z państwami położonymi na północny wschód od Polski, takimi jak chociażby Litwa. Nie trzeba chyba nikogo z nas przekonywać, jak ważna jest ze strategicznego punktu widzenia dobra współpraca z Niemcami i Danią, z którymi wchodzimy w skład Wielonarodowego Korpusu NATO Północ-Wschód. Ponadto wspólnie działamy w trzonie sił NATO na Litwie, Polska jest też członkiem Wielonarodowej Dywizji Północ-Wschód, której Kwatera Główna znajduje się w Elblągu. Państwa takie jak Szwecja i Finlandia są także niezwykle ważne dla bezpieczeństwa naszego kraju w tworzeniu wspólnego, „europejskiego parasola bezpieczeństwa”.

Zasadniczym celem bezpieczeństwa międzynarodowego jest zabezpieczenie interesów narodowych i jakości życia przed zagrożeniami, w tym militarnymi, powstającymi poza granicami naszego państwa. Rdzeniem właściwego zarządzania bezpieczeństwem są akceptowane priorytety, reguły międzynarodowego bezpieczeństwa zbiorowego, aktywna i przemyślana polityka zagraniczna, zarówno ekonomiczna, gospodarcza, jak i militarna, a zasadniczym celem powinna być dbałość i zabezpieczenie naszych interesów narodowych na arenie międzynarodowej²⁰. Państwo sporządza określony katalog wartości, dokonując przełożenia interesu narodowego na konkretne postulaty²¹.

Specyfika bezpieczeństwa, rozumiana jako fundament i wartość tworząca inne, niezbędne człowiekowi wartości, warunek rozwoju i dobrobytu państwa²², stwarza możliwość poddania analizie zakres i zasadnicze cele bezpieczeństwa. Możemy podzielić je na bezpieczeństwo wewnętrzne i zewnętrzne, narodowe i międzynarodowe. Bezpieczeństwo narodowe to nie jest tylko ochrona

¹⁹ R. Zaniewski, *Nowa Strategia Bezpieczeństwa Narodowego*, <https://fundacjarepublikanska.org/nowa-strategia-bezpieczenstwa-narodowego/> (4.06.2021).

²⁰ Vide R. Jakubczak, M. Marczak (red.), *Bezpieczeństwo Narodowe Polski w XXI wieku. Wyzwania i strategie*, Warszawa 2011.

²¹ R. Zięba, *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego*, Warszawa 1999, s. 9.

²² W. Multan, *Bezpieczeństwo międzynarodowe ery nuklearnej*, Warszawa 1991, s. 20.

narodu i terytorium przed fizyczną napaścią, lecz również stanowi ono ochronę interesów ekonomicznych i politycznych, których naruszenie spowodowałoby pogwałcenie podstawowych wartości państwa²³. Najważniejszym celem i zadaniem państwa jest przede wszystkim zapewnienie narodowi bezpieczeństwa dotyczącego bytu, rozwoju i suwerenności²⁴. Analogicznie jak w przypadku bezpieczeństwa narodowego, bezpieczeństwo międzynarodowe skupia się na aspektach o charakterze polityczno-militarnym/wojskowym i możemy zdefiniować je jako realizację bezpieczeństwa narodowego w kontekście uczestnictwa państwa w określonym systemie międzynarodowym, który tworzą umowy międzynarodowe. Wynikiem tak ujmowanego bezpieczeństwa było powstanie tzw. dylematu bezpieczeństwa polegającego na ścieraniu się przeciwstawnych interesów państw. Wskutek przewartościowania w obszarze stosunków międzynarodowych drogą do realizacji interesów opozycyjnych jest współdziałanie i współpraca²⁵.

W zakresie dbałości o bezpieczeństwo zewnętrzne naszego państwa konieczne są wspólne działania głównych aktorów sceny politycznej bez względu na ich poglądy polityczne. System obronny Polski składający się z podsystemów operacyjnych i wsparcia powinien być zarządzany w sposób spójny, skoordynowany i skorelowany kompetencyjnie pomiędzy poszczególnymi jednostkami odpowiedzialnymi za bezpieczeństwo państwa. Bezwzględnie należy doprecyzować zapisy i regulacje prawne w zakresie zarządzania bezpieczeństwem zewnętrznym, tak aby w sposób optymalny były wykorzystywane posiadane zasoby i potencjał. Przy zakupach nowoczesnego i odpowiedniej jakości sprzętu i wyposażenia służącego celom obronnym naszego państwa niezbędne jest korzystanie z opinii, doradztwa i ekspertyz kompetentnych i doświadczonych dowódców wojskowych. Tocząca się za naszą wschodnią granicą wojna rosyjsko-ukraińska z całą mocą i brutalnością weryfikuje używany do walki sprzęt i zastosowane środki bojowe. Polska powinna także dbać o swój wizerunek zewnętrzny, aby w ocenie innych państw stanowić przykład kraju w pełni szanującego zasady demokratyczne i solidaryzującego się ze swoimi sojusznikami i sprzymierzeńcami.

Globalizacja bezpieczeństwa wymuszona poprzez militaryzację i najnowsze technologie komunikowania się i przepływu informacji wymusza na przywódcach państw potrzebę budowania efektywnego systemu w zakresie bezpieczeństwa zbiorowego²⁶. Jednak należy podkreślić, iż w okresie zimnej wojny Organizacja Narodów Zjednoczonych nie zapewniała wystarczająco skutecznego systemu bezpieczeństwa. Także po zakończeniu zimnej wojny system ten nie do końca stanowi sprawny system bezpieczeństwa, a wynika to z nieuznawania przez USA jego nadrzędnej roli w zapewnieniu bezpieczeństwa międzynarodowego w stosunku do NATO. Stany Zjednoczone czynią wysiłki w celu przekonania innych państw sojusznicznych do uznania NATO za sojusz globalny, który mógłby działać poza strefą północnoatlantycką. W ten sposób

²³ Vide W.J. Taylor Jr., J.A. Amos, *American National Security: Policy and Process*, Baltimor 1981, s. 7.

²⁴ Z. Sabak, J. Królikowski, *Ocena zagrożeń bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2000, s. 40.

²⁵ Z.J. Pietraś, *Interesy narodowe a wspólne interesy ludzkości*, [w:] Z.J. Pietraś (red.), *Interesy narodowe a współistnienie państw*, Lublin 1989, s. 12-13.

²⁶ B.M. Blechman, *International Peace and Security in the Twenty-first Century*, [w:] K. Booth (red.), *Statecraft and Security: The Cold War and Beyond*, Cambridge 1998, s. 395-306.

NATO nie tylko służyłoby ochronie terytorialnej, ale jednocześnie działałoby na rzecz bezpieczeństwa zbiorowego²⁷.

PODSUMOWANIE

Członkostwo Polski w strukturach NATO, jak i przynależność do wspólnoty państw Unii Europejskiej w obecnej sytuacji napaści zbrojnej Rosji na Ukrainę i gróźb kierowanych przez Federację Rosyjską w naszą stronę jest dla zapewnienia bezpieczeństwa naszemu państwu wartością nie do przecenienia. Tworząc z innymi państwami tego regionu tzw. flankę wschodnią NATO, Polska zapewnia odpowiedni poziom bezpieczeństwa swoim obywatelom i nienaruszalność naszego terytorium, jak i bezpieczeństwo innym państwom leżącym w Europie, szczególnie w Europie Środkowo-Wschodniej. NATO stale utrzymuje gotowość do udzielenia natychmiastowej odpowiedzi na prowokacje wojskowe i ewentualną agresję militarną ze strony innego państwa na państwo członkowskie Sojuszu Północnoatlantyckiego. Zasadnicze znaczenie pod kątem obronności granic Unii Europejskiej ma granica Polski z obwodem kaliningradzkim, ochrona przestrzeni powietrznej i wód południowej części Bałtyku, a także stałe monitorowanie i ochrona granic z Litwą i Białorusią. Udzielana przez Polskę szeroka pomoc na rzecz Ukrainy jest uzasadniona z moralnego i humanitarnego punktu widzenia, a jednocześnie stanowi nasz wkład w obronę przed rosyjskim agresorem. Ponadto taka postawa jest wyrazem naszej narodowej świadomości o potencjalnym niebezpieczeństwie grożącym nam ze strony Rosji. Dlatego też polski rząd i dowództwo wojskowe powinny priorytetowo i ze szczególną odpowiedzialnością i troską traktować budowanie potencjału obronnego naszego państwa, eliminując słabe punkty i doskonaląc nasz system zarządzania bezpieczeństwem narodowym. Tocząca się za naszą wschodnią granicą wojna rosyjsko-ukraińska ma niewątpliwie wpływ na bezpieczeństwo naszego państwa. Jednym z celów strategicznych Rosji w stosunku do Polski jest rozbięcie Unii Europejskiej i osłabienie naszej pozycji w strukturach NATO. Ponadto Rosjanie dążą do odcięcia Polski od surowców energetycznych, chcąc w ten sposób wywołać zapaść gospodarczą i ekonomiczną, której skutkiem będzie zahamowanie jakiegokolwiek rozwoju państwa i wywołanie tym samym poczucia chaosu i pogłębiającego się ubożenia społeczeństwa.

Dokonana analiza zgromadzonego materiału dotyczącego uwarunkowań, wyzwań i zagrożeń dla bezpieczeństwa międzynarodowego Polski w kontekście wojny w Ukrainie umożliwiła rozwiązanie postawionego problemu badawczego i udzielenie odpowiedzi na pytanie o kierunki prowadzenia polityki w celu zapewnienia bezpieczeństwa międzynarodowego Polski. Ponadto przeprowadzone badania dały możliwość weryfikacji przyjętej hipotezy badawczej i uzyskano potwierdzenie, że trzonem bezpieczeństwa międzynarodowego Polski jest ścisła współpraca w ramach sojuszu euroatlantyckiego i Paktu Północnoatlantyckiego, Unii

²⁷ D.G. Haglund, *Quelles frontieres «naturelles» pour l'OTAN?*, „La Revue Internationale et Strategique” 2002, nr 47, s. 37-45; F. Ciuta, *The End(s) of NATO: Security, Strategie Action and Narrative Transformation*, „Contemporary Security Policy” 2002, vol. 43, nr 1, s. 35-62.

Europejskiej, a także przyjęcie spójnej ze wszystkimi państwami sąsiadującymi bezpośrednio z Polską strategii bezpieczeństwa międzynarodowego.

Na podstawie uzyskanych wyników możliwe stało się wyciągnięcie stosownych wniosków, które mogą stanowić implikację dla praktyki:

1. podstawowym kierunkiem polityki w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa międzynarodowego Polski powinno być budowanie ścisłej i aktywnej współpracy w ramach sojuszu euroatlantyckiego oraz Paktu Północnoatlantyckiego i Unii Europejskiej,
2. Polska powinna posiadać spójną ze wszystkimi państwami sąsiadującymi bezpośrednio z nami strategię bezpieczeństwa międzynarodowego,
3. w celu optymalizowania bezpieczeństwa międzynarodowego Polski należy czynić wysiłki ukierunkowane na bliską współpracę z innymi państwami poprzez np. zawieranie między sobą różnego rodzaju sojuszy i koalicji,
4. dążąc do podnoszenia stanu naszego bezpieczeństwa, Polska powinna prowadzić politykę polegającą na stałym poszukiwaniu możliwości dywersyfikacji źródeł energii i uniezależniania się od surowców rosyjskich, wykorzystując w tym celu relacje unilateralne i kontrakty sojusznicze,
5. Polska nie może opierać się wyłącznie na pomocy militarnej i wsparciu wojskowym udzielanym nam przez siły NATO i Stany Zjednoczone, ale powinna stale rozbudowywać i unowocześniać system obronny naszego państwa,
6. system obronny Polski powinien być zarządzany w sposób spójny, skoordynowany i skorelowany kompetencyjnie pomiędzy poszczególnymi jednostkami odpowiedzialnymi za bezpieczeństwo państwa,
7. należy podjąć starania w kierunku doprecyzowania regulacji prawnych w zakresie zarządzania bezpieczeństwem zewnętrznym, dążąc do optymalnego wykorzystywania posiadanych zasobów i potencjału,
8. powinno się położyć większy nacisk na system edukacji w zakresie przedmiotu *edukacja dla bezpieczeństwa* i na szkolenia dla uczniów szkół podstawowych, ponadpodstawowych i studentów, a także na szkolenia ludności dotyczące zachowania się w obliczu zagrożenia, sposobów udzielania pierwszej pomocy i samoobrony,
9. niezbędnym warunkiem utrzymywania pożądanego stanu bezpieczeństwa jest budowanie, zacieśnianie i umacnianie życzliwych relacji ze wszystkimi państwami, a szczególnie z tymi, które bezpośrednio graniczą z Polską,
10. nie należy ulegać prowadzonym przez Rosję działaniom destrukcyjnym i propagandowym polegającym na zastraszaniu, dezintegracji, szerzeniu ksenofobii, rasizmu czy sianiu wzajemnej nienawiści między narodami. Wszystkie te działania służb rosyjskich mają na celu wywoływanie negatywnych emocji, paniki, poczucia ciągłego zagrożenia i życia w strachu i niepewności wynikających z ewentualnego ataku militarnego sił rosyjskich na nasze państwo,
11. Polska, dążąc do utrzymania odpowiedniego poziomu bezpieczeństwa swojego terytorium i obywateli, powinna w większym stopniu zadbać o swój wizerunek zewnętrzny,

aby mogła być przez inne państwa postrzegana i oceniana jako przykład państwa godnego zaufania i w pełni szanującego zasady demokratyczne oraz solidaryzującego się ze swoimi sojusznikami i sprzymierzeńcami.

BIBLIOGRAFIA

- Blechman Barry. 1998. *International Peace and Security in the Twenty-first Century*. In *Statecraft and Security: The Cold War and Beyond*. Red. Booth Ken. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bornio Jakub. 2019. *Bezpieczeństwo narodowe Polski w kontekście kryzysu ukraińskiego. Wymiar polityczno-militarny*. Warszawa: DIFIN.
- Brown Lawrence. Stevens John. 2016. For The Daily Mail and Robinson Joan for Mail. Online. In <https://www.dailymail.co.uk>.
- Brzeziński Zbigniew. 1998. *Wielka szachownica: główne cele polityki amerykańskiej*. Warszawa: Świat Książki.
- Dilans Andis. 13.10.2017. *Challenges for Security of the Baltic Region*. Wykład dla studentów Akademii Wojsk Lądowych we Wrocławiu.
- Haglund David. 2002. „Quelles frontieres naturelles pour l'OTAN?” *La Revue Internationale et Strategique*. (47): 37-45.
- Herz John Hermann. 1950. „Idealist Internationalism and the Security Dilemma”. *World Politics*. 2(2): 158-180.
- Institute for Economics & Peace. *Global Peace Index (2021). Measuring Peace in a Complex World*. Sydney. [In:] <http://visionofhumanity.org/reports>.
- Jagusiak Klaudia. 2021. *Polityka zagraniczna Federacji Rosyjskiej jako źródło zagrożeń dla krajów bałtyckich i ich wpływ na bezpieczeństwo Polski*. Warszawa. Rozprawa doktorska.
- Jakubczak Ryszard. Marczak Józef. 2011. *Bezpieczeństwo Narodowe Polski w XXI wieku. Wyzwania i Strategie*. Warszawa: Bellona.
- Janczewski Robert. 2019. *Znaczenie cyberprzestrzeni w działaniach hybrydowych, W Zagrożenia hybrydowe*, red. Elak Leszek (i inni), Warszawa: Bellona.
- Kaczor Stanisław. 2010. *Bezpieczeństwo w czasach pozornego pokoju i spokoju, W Bezpieczeństwo i obronność w świetle współczesnych wyzwań i potrzeb: ujęcie naukowe, pedagogiczne i edukacyjne*, red. Kunikowski Jerzy, Siedlce: Wydawnictwo Akademii Podlaskiej.
- Lach Zbigniew. Łaszczuk Andrzej. Skrzyp Julian. 2008. *Odporność układu polskiej przestrzeni na zakłócenia zewnętrzne – przestrzenne i terytorialne uwarunkowania obronności a bezpieczeństwo państwa, W Ekspertyzy do Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2008-2033*. Red. Saganowski Konrad. Zagrzejewska-Fiedorowicz Magdalena. Żuber Piotr. Warszawa: Ministerstwo Rozwoju Regionalnego.
- Multan Wojciech. 1991. *Bezpieczeństwo międzynarodowe ery nuklearnej*. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych.
- Pietraś Ziemowit Jacek. 1989. *Interesy narodowe a wspólne interesy ludzkości, W Interesy narodowe a współistnienie państw*. Red. Pietraś Ziemowit Jacek, Lublin: UMCS.
- Sabak Zbigniew. Królikowski Julian. 2002. *Ocena zagrożeń bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej*. Warszawa: Akademia Obrony Narodowej.

- Skrzyp Julian. 2002. Znaczenie strategiczne regionu środkowoeuropejskiego. Europa Środkowa jako region strategiczny. Warszawa: Akademia Obrony Narodowej.
- Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej: bezpieczeństwo państwa i obywateli, W <https://www.cb.szczecin.pl/blog-post/strategia-bezpieczenstwa-narodowego-rzeczypospolitej-polskiej-bezpieczenstwo-panstwa-i-obywateli/> (30.05.2021).
- Sykulski Leszek. 2013. „Europa środkowa jako region geostrategiczny w myśli geopolitycznej geografów wojskowych z AON w Warszawie”. Przegląd Polityczny 6: 97-109.
- Taylor William Jesse. Amos A. Jordan. 1981. American National Security. Policy and Process. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Zaniewski Rafał. Nowa Strategia Bezpieczeństwa Narodowego. 2021. W <https://fundacjarepublikanska.org/nowa-strategia-bezpieczenstwa-narodowego/>.
- Zięba Ryszard. 1999. Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar,
- Żurawski vel Grajewski Przemysław. 2016. Polska polityka wschodnia 1989-2015. Wymiar narodowy i unijny. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej.